

Joop Visbeek

Licht op vier wereldreligies

Digitalisering, omslagontwerp en vormgeving in 2014 door
Jeroen Visbeek

De spelling is gemoderniseerd naar de regels van 2022.

Uitgegeven door Jeroen Visbeek © 2022

Inhoud

Het middeleeuwse christendom	4
De geschiedenis van het jodendom	92
Verkenning van de islam	157
Wegwijs in het boeddhisme	236

Het middeleeuwse christendom

In een encyclopedisch werk over de westerse Middeleeuwen, dat onlangs is verschenen, staat de volgende zin: ‘De Middeleeuwen bestaan niet.’ Deze periode van bijna duizend jaar (500-1500), die zich uitstrekt van de verovering van Gallië door Clovis tot aan het einde van de honderdjarige oorlog (tussen Engeland en Frankrijk) is een maaksel, een constructie, een mythe, bedacht door de humanisten om het millennium, gelegen tussen de klassieke oudheid en de Renaissance als een tussen- en overgangperiode te betitelen.

De naam ‘Middeleeuwen’ heeft nog steeds een negatieve klank. De uitdrukking ‘middeleeuwse toestanden’ of ‘we leven niet meer in de Middeleeuwen’ wordt gebruikt om een achterlijke situatie te schetsen. En als er sprake is van een ‘feodaal bestuur’, bedoelt men, dat niemand behalve de voorzitter wat te vertellen heeft. In veel geschiedenisboeken kregen de Middeleeuwen het predicaat ‘donker’ opgeplakt, wat ongeveer gelijk staat met barbaars en primitief.

Ik wil met dit verhaal aantonen, dat de discriminerende term ‘Middeleeuwen’ nodig gecorrigeerd dient te worden en dat de blik op dit millennium te eenzijdig gericht was op barbaarse toestanden, magie, hongersnood, oorlogen en epidemieën.

In heel de geschiedenis van de mensheid zijn er goede en slechte tijden geweest. En de Middeleeuwen waren niet beter of slechter dan de klassieke Oudheid en de zoveel geprezen Renaissance. Ondanks veel hindernissen en tegenslagen is de mensheid in die duizend jaar ontegenzeggelijk vooruitgegaan. Juist op die positieve aspecten wil ik het licht laten schijnen om de Middeleeuwen van zijn ‘donkere’ naam te zuiveren.

De meeste gegevens voor mijn verhaal heb ik geput uit het boek van de Franse schrijfster Regine Pernoud, getiteld: De Middeleeuwen – een

herwaardering. Ik ben me ervan bewust, dat de vele gedetailleerde voorbeelden, die de schrijfster telkens naar voren haalt om haar beweringen kracht bij te zetten, niet zo'n sterk argument vormen voor een complete herwaardering van de Middeleeuwen. Bovendien beperkt ze zich hoofdzakelijk tot de Franse Middeleeuwen. Maar ik heb me toch, wat de hoofdzaken betreft, laten overtuigen. Achtereenvolgens zal ik een aantal aspecten van de middeleeuwse kunst, cultuur en maatschappelijk leven nader belichten.

Feodalisme

Al tijdens zijn nadagen werd het West-Romeinse Rijk van alle kanten in de tang genomen door binnenvallende Germaanse volken: Franken, Saksen, Bourgondiërs, Visigoten, Ostrogoten, Sueven, Alanen en Vandalen. Hun stammen waren relatief klein, variërend van 25.000 tot 100.000 leden. Hun legers, gesteund door een sterke ruitery, bleken te sterk voor de Romeinse legioenen. De druk op het West-Romeinse Rijk werd veroorzaakt door overbevolking, tekort aan voedsel en de komst van de Hunnen, een Mongools ruitervolk uit Midden-Azië, dat eerder kwam om te plunderen dan om zich te vestigen.

In de loop van de volgende eeuwen werden deze Germaanse stammen, die zich in het vroegere West-Romeinse Rijk hadden gevestigd, tot het christendom bekeerd. Maar de politieke eenheid en een centraal gezag waren ver te zoeken. De uiterst gecentraliseerde macht van het Romeinse Rijk stortte in de loop van de vijfde eeuw ineen. De economie van de Romeinen, die gebaseerd was op de grote landgoederen van de oude landadel, had zwaar te lijden van de verwoestingen van de Germaanse invasies.

West-Europa was verpauperd. De bevolking groeide langzaam. De wegen, die de Romeinen hadden aangelegd, raakten in verval en daardoor ook de handel. In vergelijking met het islamitische Rijk bleven de westerse steden klein. De toch al zwakke economie werd tot staan ge-

bracht door de islamitische veroveringen in de zevende eeuw. Het verlies van de Middellandse Zee bracht de handel tussen oost en west een gevoelige klap toe en verplaatste deze handel via de Alpen naar Noord-Europa.

De nijverheid o.a. de mijnbouw en de weefnijverheid, stond nog in haar kinderschoenen en was voornamelijk rond de kloosters geconcentreerd. De kloosterlingen hebben veel woeste grond in cultuur gebracht. De Kerk was de grootste feodale grondbezitter; zij bezat niet minder dan een derde van Frankrijk in de elfde eeuw. En ze speelde een beslissende rol in het handhaven van een zekere mate van economische stabiliteit. De meeste nieuwe steden ontstonden rond de kloosters, waar veel agrarische producten werden verhandeld.

Maar buiten de kloosters met hun grootgrondbezit is de bevolking aan de heidenen overgeleverd. Er is geen centraal gezag met overheidsdiensten en geen leger om de bevolking bescherming te bieden. Het is duidelijk, dat bij het ontbreken van een centraal gezag de openbare orde en veiligheid niet gewaarborgd zijn. Misdaden worden nauwelijks bestraft. Plaatselijke machthebbers voeren oorlogje om hun bezittingen uit te breiden en roofzuchtige benden trekken plunderend door het onbeschermd platteland. Ze vinden een veilige schuilplaats in het toen nog dichtbeboste gebied van West-Europa. Alleen de steden, klein van omvang, beschermd door muren met torens, zijn relatief veilig tegen vijandelijke aanvallen en belegeringen.

De grond is meer dan ooit de enige bron van inkomsten en deze grond moet dus beschermd worden. De enige hechte instellingen worden gevormd door familiegroepen en door de lokale machthebbers; soms is dat een aanvoerder van een krijgsbende, soms ook de heer van een landgoed, die zijn bezit en zijn omgeving wil beschermen. Een kleine boer, die niet in staat is om zijn eigen veiligheid en die van zijn familie te waarborgen, wendt zich tot een machtige buurman, die krijgslieden in dienst heeft om zijn landgoed te verdedigen. De machtige buurman, de latere ridder en kasteelbewoner, stemt toe om hem te beschermen in ruil voor een deel van de oogst. Zo geniet de boer, de

leenman, bescherming en zijn beschermer, de leenheer wordt er rijker en machtiger door. Dit wederzijds contract tussen leenheer en leenman wordt onder ede gesloten, maar niet schriftelijk bevestigd of door een hogere instantie bekrachtigd.

De eed heeft een sacraal karakter en is onaantastbaar. De leenman krijgt een stuk grond in leen. Hij is dus geen eigenaar, hij heeft dus alleen recht op het vruchtgebruik. Aangezien de mobiliteit van de middeleeuwer zeer gering was, kwam het er dus in principe op neer, dat een boer zich met vrouw en kinderen voor het leven vestigde op het landgoed van de leenheer. De leenheer kon ook land toewijzen in ruil voor militaire verplichtingen.

De feodale staat is buitengewoon gecompliceerd met een groot scala van gewoonten, die van streek tot streek verschillen. De gewoonte, het gebruik van alledag, dat stilzwijgend wordt goedgekeurd, bepaalt het leven in de groep en vormt een barrière tegen persoonlijke willekeur.

Natuurlijk zijn er individuen, die proberen de grenzen, die de groep of de samenleving stelt, te overschrijden. In zo'n geval zijn ze in overtreding, net zoals delinquenten in onze tijd. Er is weliswaar geen overheid om overtreders te bestraffen, maar zij worden uit de groep gestoten, wat ook een straf is, zeker in een tijd, waarin het leven voor de enkeling moeilijk is.

Alle conflicten worden beslecht door het gewoonterecht, dat totaal verschilt van het Romeinse recht met zijn algemeen toepasbare uniforme grondbeginselen.

Karel de Grote probeert het oude gezag te herstellen, maar kan weinig anders doen dan de bestaande toestand erkennen. De plaatselijke machthebbers zijn de enigen, die regeren. Het openbaar gezag is verdeeld en verspreid over een aantal hertogdommen en graafschappen, die je onafhankelijk zou kunnen noemen.

De maatregelen, die Karel de Grote nam om de economie van het verarmde West-Europa op te krikken, zoals standaardisering van het

muntstelsel en van maten en gewichten, en het bevorderen van de handel door de belastingen laag te houden, waren niet erg effectief: productie en consumptie bleven in handen van de grote landgoederen (leenheren), een overblijfsel van de Romeinse villa.

Tot in de negende eeuw bestond er nog een vrije boerenstand. Deze raakte snel in verval door de centralisatiepolitiek van Karel de Grote en de belastingverplichtingen, die vrije mensen door de regering werden opgelegd. De kleine boer was beter af als halfvrije leenman dan als gewone vrije man.

De feodale samenleving, die geworteld is in afstamming, geslacht en grootfamilie, stelt de belangen van de familieclan boven het individu en het individuele belang. Ook het eigenbelang van de leenheer, die bescherming beloofd heeft, telt nauwelijks. Hij kan zijn landgoed niet verkopen. Door vererving blijft het in bezit van de familie en gaat het over van vader op zoon. Evenmin kan hij zijn leenman de laan uitsturen. Het absolute eigendomsrecht is in de Middeleeuwen onbekend.

Deze samenleving, waarin de gemeenschap centraal staat, is ook een bij uitstek agrarische samenleving, aan de grond gebonden. Er ontstaat een nieuwe beschaving in het kasteel, op het domein van de heer, die niets van doen heeft met het leven in de stad. Deze landelijke beschaving heeft de hoofse cultuur voortgebracht. De naam zelf duidt de oorsprong aan, want ze is ontstaan in dat deel van het kasteel, waar iedereen elkaar ontmoette: het hof.

Het feodale kasteel is het bolwerk van de verdediging, het toevluchtsoord van de landelijke bevolking bij een vijandelijke aanval.

‘Hoofsheid, trouw, dienstbaarheid en eerbetoon’ zijn kenmerkend voor deze landelijke cultuur, die niet beïnvloed is vanuit de stad. Ze heeft een afzonderlijke erencode, eigen aan de ridderstand, gekenmerkt door een houding vol eerbied en respect voor de vrouw.

Ook de kloosters, verspreid over het platteland, zijn centra van beschaving, cultuur en wetenschap. De monniken, vooral de cisterciënzers, bewerken samen met pachters, horige of vrije boeren de grond en leggen dijken aan.

Vanaf het begin van de dertiende eeuw ontstaat er in de steden een nieuw type kloosters, die de totale ontwikkeling diepgaand zullen beïnvloeden. Als predikheren en minderbroeders zich in een stedelijke omgeving gaan vestigen, betekent dat, dat de steden belangrijk zijn geworden.

De opkomst en bloei van de steden maken een einde aan de plattelands- en kasteelcultuur. Vanaf de zestiende eeuw zetelen regering, overheidsorganen en de hogere scholen in de grote steden. De intellectuele activiteit op het platteland verdwijnt. Alle vormen van cultuur, onderwijs, zang, dans, theater, zijn in de grote steden gevestigd. Het platteland raakt cultureel in verval en komt door gebrekkig vervoer in een isolement. De technologische vooruitgang: radio, televisie, grotere mobiliteit, computer, heeft de verspreiding van de cultuur bevorderd en het platteland uit zijn culturele achterstand verlost. Toch blijven de grote steden nog steeds de centra van wetenschappen, kunst en cultuur en bezitten ze een monopolie op gebied van allerlei vernieuwingen.

De koning of de keizer in de feodale tijd is niet te vergelijken met de latere soevereine vorst. Hij bestuurt zijn eigen domein. Hij is opperleenheer, de gezalfde, de arbiter in conflicten en verantwoordelijk voor de verdediging van het koninkrijk. Hij kan geen algemene wetten uitvaardigen, geen belastingen opleggen in het hele rijk, noch een heel leger rekruteren.

Dit gold ook voor De Nederlanden, een verzamelnaam voor plusminus 17 lenen, waaronder Vlaanderen, Brabant, Gelre, Zeeland, Holland, Utrecht, Friesland. De leenheren van deze gewesten bijvoorbeeld de graaf van Holland en de hertog van Brabant, waren op hun beurt leenmannen van de keizer van het Heilige Rooms Rijk. De lenen van de Nederlanden lagen in een uithoek van het Duitse Rijk. De leenmannen trokken zich eigenlijk niets meer aan van hun leenheer en deden precies, waar ze zelf zin in hadden. De Duitse keizer woonde ook veel te ver weg om goed controle te kunnen uitoefenen. In de loop der eeuwen verloren de keizers steeds meer macht en werden de leenmannen

steeds machtiger.

Maar als onder invloed van de Renaissance de Romeinse recht weer wordt ingevoerd, leidt dat ertoe, althans in Frankrijk, dat de koning steeds meer macht krijgt. Oorlogen en rampen, hongersnood en pest-epidemieën, die, naarmate de bevolking groeit, een steeds grotere omvang aannemen, hebben dit proces versneld.

Een paar eeuwen later is de macht gecentraliseerd in de monarch, de alleenheerser, die volledige macht heeft over het bestuur, het leger en de financiën, maar ook over het geweten van de mens. De macht van de koning, door God zelf uitverkoren, is absoluut en gecentraliseerd. Lodewijk XIV, de Zonnekoning, staat model voor zo'n absoluut vorst.

Het ontstaan en de opkomst van de burgerij vallen in de tijd precies samen met de grote verbreiding van het feodale stelsel. In de elfde eeuw kom je in teksten voor de eerste keer het woord 'burger' – bourgeois – tegen. Gedurende de eigenlijke feodale periode – elfde, twaalfde en dertiende eeuw- ontstaan nieuwe steden, die een hoge mate van autonomie bezitten binnen de landsgrenzen. Onderlinge ruzies en twisten over handelsrechten, tolheffingen en monopolies maken aan het einde van de vijftiende eeuw een einde aan de stedelijke autonomie. In dezelfde periode gaat ook de autonomie van de heerlijkheden (eigen gebied van de leenheren) op het platteland verloren. Steden en gewesten komen onder centraal gezag van het koninkrijk of de republiek.

In Frankrijk was de koning de grote overwinnaar. Hij wordt een monarch aan het begin van de zestiende eeuw, op het moment, dat overal in het westen de naties zich vormen en de staat, de overheid, weer van belang wordt als tijdens de Romeinse Oudheid.

Horigen

De slavernij, wel het meest kenmerkende verschijnsel van de antieke beschavingen, verdwijnt in het begin van de vroege Middeleeuwen in West-Europa en keert tegen het einde van de Middeleeuwen, begin zestiende eeuw, weer terug.

Na de val van het West-Romeinse Rijk worden het Romeinse recht en de antieke samenleving, die slavernij heel gewoon en noodzakelijk vond, geleidelijk vervangen door de oorspronkelijke gebruiken uit de Keltische en Germaanse cultuur, die een milde vorm van slavernij toeliet, welke niet in tegenspraak was met het christendom van die tijd.

Dit proces van veranderende opvattingen over de menselijke persoon verliep langzaam, want de slavernij was diep verankerd in de zeden van de Romeinse samenleving.

De Romeinse slaaf, die niet meer dan een ding is, wordt een middel-eeuwse horige, een persoon, die als zodanig wordt behandeld. Zijn meester, de leenheer, heeft niet het recht om over zijn leven en dood te beschikken, zoals dat wel het geval was bij het Romeinse recht. De horigheid is geen scherp afgebakend juridisch begrip; het is meer een toestand, die voornamelijk grond- en plaatsgebonden is, samenhangend met de agrarische manier van leven en met de stabiliteit, die vereist is bij het in cultuur brengen van de grond. De horige (leenman) staat onder bescherming van zijn meester (leenheer). Hij moet wonen op het domein van de heer. Hij heeft zich verplicht om de grond te bewerken, te zaaien en te oogsten. Hij krijgt zijn deel van de oogst. Hij mag zijn grond niet verlaten. (Het valt mij op, dat er alleen sprake is van landbouw; veeteelt op grote schaal bestond in die tijd waarschijnlijk niet).

Van de andere kant kan de heer van het domein hem niet wegsturen. Horig zijn betekent zeer nauw verbonden zijn met de grond, waarop men leeft. Verder heeft de horige, de half vrije, alle rechten van een vrij man: trouwen, een gezin stichten, eigen bezit. Na zijn dood gaat de grond, waarop hij leeft, in leen over op zijn kinderen.

Zoals reeds gezegd, heeft de heer dezelfde verplichtingen; hij mag zijn grond niet verkopen, noch overdragen of verlaten. De vrijheidsbeperking wordt als dragelijk ervaren, zolang daar de voorziening in de dagelijkse levensbehoeften tegenover staat. En zolang er geen betere levenskansen voorhanden zijn, heeft de horige er baat bij, dat hij op het landgoed van de heer kan wonen en werken en niet kan worden weggestuurd.

Toch is de positie van de horige niet benijdenswaardig. Hij neemt passief deel aan het maatschappelijk leven. In de samenleving heeft hij een ondergeschikte positie. Wanneer hij of zij trouwt met een vrije vrouw of man, verliest de 'vrije' haar of zijn waardigheid en status.

Horigen proberen dan ook zich voor veel geld vrij te kopen. De Kerk heeft het vrijmaken van horigen in hoge mate bevorderd. Het behoorde dan ook tot de goede werken om hem de vrijheid te geven.

Zodra de horige echter in staat was ergens anders een eigen bestaan op te bouwen bijvoorbeeld als rondtrekkend marskramer of als ambachtsman, verkoos hij de vrijheid. Dit is met name gebeurd, toen in de elfde en twaalfde eeuw de steden tot ontwikkeling kwamen.

Wanneer tegen het einde van de Middeleeuwen de feodale samenleving met zijn onderlinge afhankelijkheid en zijn hechte structuren verdwijnt, ontstaat er voor de arme pachters een situatie, die slechter is dan de feodale toestand. Want vanaf de zeventiende eeuw gaan rijke burgers grond opkopen met het gevolg, dat de boeren hun bescherming verliezen en overgelaten worden aan de willekeur van de nieuwe eigenaren, die geen verbondenheid voelen met de grond en de oude rechten van de boeren.

Wat de voor- en nadelen van de horigheid ook geweest mogen zijn, er blijft een groot verschil tussen de middeleeuwse horigheid en de plotselinge terugkeer van de slavernij in de koloniën in de zestiende eeuw. Daar is sprake van mensen, die behandeld en beschouwd worden als dingen, die verkocht en verscheept worden als gewone koopwaar. Deze nieuwe slavernij is veroorzaakt door het kolonialisme. Heel Afrika, Zuid-Amerika en een deel van Azië werden door West-Europa gekolonialiseerd. Europa werd economisch en politiek machtig door het bezit van rijke koloniën en een bloeiende slavenhandel. Negers uit Afrika werden met scheepsladingen naar de Nieuwe Wereld vervoerd om te werken op de suikerplantages van Suriname en de Antillen.

We moeten echter opmerken, dat de Europese kolonisators de slavenhandel niet hebben uitgevonden. De slavenhandel in Afrika be-

stond reeds in die tijd. Stamopperfhoofden waren graag bereid om tegen flinke betaling slaven aan de slavenhandelaren te leveren.

Het is onbegrijpelijk, dat het humanisme, dat toen in aanzien was, daar niet tegen heeft geprotesteerd. Ook de Kerk heeft zich daar niet tegen verzet, op een enkele uitzondering na, zoals de dominicaan Bartholome de las Casas; maar deze was een roepende in de woestijn.

Een verklaring voor deze nieuwe slavernij moet waarschijnlijk gezocht worden in het feit dat negers in die tijd niet als volwaardige mensen werden beschouwd, maar meer als een primitief onbeschaafd mensenras, dat geen rechten had. Als de Middeleeuwen een donkere periode in de wereldgeschiedenis worden genoemd, dan is de slavernij, die in ons land pas op 1 juli 1863 werd afgeschaft, een zwarte bladzijde in onze geschiedenis.

Inquisitie

Galilei beweert, dat de aarde om de zon draait en wordt als ketter beschouwd en gevangen gezet. Dat gebeurde in het begin van de zeventiende eeuw, toen de Middeleeuwen al uit het oog verloren waren.

Juist aan het einde van de Middeleeuwen vinden massale heksenprocessen en vele terechtstellingen plaats. Geen enkel land in Europa blijft ervoor gespaard, ook niet als het protestant is.

In het feodale tijdperk was er natuurlijk ook veel bijgeloof, maar tovenaars en heksen werden niet bloedig vervolgd. De verklaring voor de heksenverbrandingen na de Middeleeuwen moet volgens mij gezocht worden in de onderdrukking van de vrouw en in het verlies van haar gelijkwaardigheid aan de man, dus in het verlies van haar eigenwaarde. In die tijd werden ziekte, dood, misoogst en rampen toegeschreven aan krachten buiten de mens en de natuur.

Die vernietigende krachten zijn de boze geesten, die bezit nemen van de onwaardige vrouw, die als de zondebok van de ellende wordt beschouwd. Door het verbranden van heksen werd de boze duivel uitgebannen.

De vrijheid van godsdienst is een verworvenheid van onze maatschappij en is vastgelegd in de grondwet en in de verklaringen van de rechten van de mens.

In de feodale tijd is de gehele westerse wereld christelijk. Het christendom is staatsgodsdienst. Kerk en staat zijn nauw met elkaar verbonden. Het verband tussen profaan en sacraal is zo hecht, dat afwijkingen van de leer grote gevolgen hebben tot zelfs in het dagelijkse leven.

Een vaak genoemd voorbeeld is het ontkennen van de geldigheid van de eed door de Katharen. Dit tast het feodale leven, dat juist berust op de geldigheid van de eed, in zijn wezen aan. (het wederzijds contract tussen leenheer en leenman wordt bekrachtigd door de eed). Dit is een van de redenen, waarom deze ketterij zo algemeen wordt veroordeeld.

In 1231 wordt de Inquisitie ingesteld, een pauselijke rechtbank, belast met het onderzoek, bestrijding en vervolging van ketterse leerstellingen, die indruisen tegen het geloof en de zeden. De Inquisitie is primair gericht tegen de Katharen in Zuid-Frankrijk, die leren, dat de stoffelijke wereld de schepping is van de God van het kwaad. Slechts de zielen zijn door de God van het goede geschapen. De strengste vorm van deze leer verbiedt het voeren van oorlog, het afleggen van een eed en verplicht tot absolute seksuele onthouding.

Voor de Katharen waren vrouwen en mannen gelijk. Maar de vrouw werd ook gemystificeerd. De Kathaarse 'parfaite' (volmaakte vrouw) werd door de troubadours aanbeden als kuis, goed en zuiver van geest. Dit was het tijdperk van de minnezangers en hun grote thema, de hoofse liefde, werd bezongen in de verboden volkstaal, het Oud-Provençaals. De Katharen vertaalden de evangeliën in het Occitaans.

Na een maandenlange belegering werd het laatste bolwerk van de Katharen, de burcht van Montsegur, in het begin van de dertiende eeuw ingenomen en werden honderden Katharen verbrand.

Er zijn heel wat kettters verbrand, maar de meest toegepaste straf is opsluiting, variërend van huisarrest tot gevangenzetting. Tijdens de verhoren mochten de verdachten geen getuigen oproepen. Er was geen recht op verweer. Kettters, die zich bekeerden, moesten de namen van

hun medebroeders opgeven en kregen een boetedoening opgelegd bijvoorbeeld het maken van een pelgrimstocht. Uit bewaard gebleven registers van de Inquisitie blijkt, dat inquisiteurs in een op de vijftien gevallen een ketter tot de brandstapel veroordeelden.

Het enige positieve aspect van de instelling van de Inquisitie is, dat een kerkelijke rechtbank een ‘serieus’ onderzoek pleegt naar een verdachte leer en personen, die deze ‘valse’ leer aanhangen. De Inquisitie maakte daarmee een einde aan de lekenrechtbanken en de lynchpraktijken van een woedende volksmenigte.

Voor ons, die leven in een rechtsstaat, waarin de vrijheid van godsdienst in de grondwet is gewaarborgd, is de Inquisitie wel het meest barbaarse en schokkende verschijnsel in de middeleeuwse geschiedenis. Hoewel de Inquisitie op geen enkele manier valt goed te praten, moeten we dit wrede fenomeen in het perspectief van die tijd bezien. Voor de overgrote meerderheid van de middeleeuwse bevolking staat de Kerk volkomen in haar recht, als ze de ketters bestrijdt en vervolgt. De Kerk is de behoedster van het ware geloof en stelt de Inquisitie in als een verdedigingsactie om het ware geloof te behouden.

Ook straffen als excommunicatie (uitsluiting uit de kerkgemeenschap of van de sacramenten) en interdict (in de ban doen van een hele geloofsgemeenschap) worden algemeen geaccepteerd. Tot het opleggen van deze laatste twee straffen was de Kerk bevoegd, want dat waren kerkelijke straffen. Maar met de Inquisitie treedt de Kerk duidelijk buiten haar bevoegdheden en trekt ze de wereldlijke macht naar zich toe.

Hoewel in het evangelie de geestelijke en wereldlijke macht absoluut gescheiden worden, namen enkele middeleeuwse pausen hun toevlucht tot de wereldlijke macht om het geloof veilig te stellen.

De wereldlijke overheid – keizers en koningen – stelde wettige rechtbanken in, die de ketters tot de brandstapel veroordeelden. De paus erkende officieel de rechten van de wereldlijke macht in de vervolging van de ketterij.

Dit hele apparaat van wetgeving ter bestrijding van de ketterij door de wereldlijke macht werd echter al snel tegen de geestelijke macht van

de paus gebruikt. Koningen en keizers beschuldigden en veroordeelden kerkelijke gezagsdragers en christelijke instellingen, zoals bijvoorbeeld de Tempeliers, als hun politieke belangen daarmee gediend waren.

De vermenging van geestelijke en wereldlijke macht heeft de Kerk veel kwaad gedaan. Daardoor nam het aantal slachtoffers van de Inquisitie in hoge mate toe. In Spanje gebruikte men de Inquisitie zelfs tegen de Joden en de Moren, wat niets meer met de oorspronkelijke opzet van de inquisitie te maken had. Van de andere kant was er een Spaanse koning, die de Inquisitie aan zijn laars lapte. Hij verklaarde, dat er geen ketters in zijn rijk waren en riep zichzelf uit tot ‘koning van de christenen, de Joden en de mohammedanen.’

De vermenging van wereldlijke en geestelijke macht komt duidelijk tot uiting, als onder invloed van het Romeinse recht de paus in de dertiende eeuw staatshoofd wordt van de kerkelijke staat. Toch kunnen we niet zeggen, dat de Kerk in al die eeuwen een hechte eenheid vormde met de absolute macht in handen van de paus. In de twaalfde en dertiende eeuw zijn de pausen gedwongen geweest hun residentie te verplaatsen naar Avignon ten gevolge van partijtwisten en opstanden in Rome. Maar de eigenlijke reden voor deze ‘ballingschap’ was, dat de koning van Frankrijk de paus onder zijn invloed wilde brengen.

De Middeleeuwen worden gekenmerkt door een voortdurende wisseling van geestelijke en wereldlijke macht tussen koningen en keizers enerzijds en de paus anderzijds. De macht van de paus is sterk, als Urbanus II in 1095 de westerse christenwereld oproept tot de Eerste Kruistocht, de ‘heilige’ oorlog tegen de Turken, die de heilige plaatsen in Palestina hebben ingenomen. In de daaropvolgende eeuwen ontbrandt er een strijd tussen kerk en staat over de vraag, wie de bisschoppen mag benoemen. Aan het bisschopsambt waren in die tijd grote macht en rijkdom verbonden, waarmee men een kandidaat kon belonen of omkopen. De macht van de pausen is het grootst in de elfde, twaalfde en dertiende eeuw. Zij treden in die eeuwen op als de opperste rechters in wereldse zaken.

Alleen in die tijd kon keizer Hendrik IV in Canossa door de paus vernederd worden, kon een machtige Engelse koning als Hendrik II in boetekleed in Canterbury verschijnen na de moord op Thomas Becket en kon paus Innocentius IV de Hohenstaufen als keizers uitschakelen. We kunnen gerust aannemen, dat enkele pausen in de dertiende eeuw als ‘dictators’ over West-Europa geregeerd hebben.

Een paar eeuwen later krijgt de Kerk de rekening gepresenteerd voor haar autoritaire overheersing in Europa tijdens de Middeleeuwen. Tot dusver hebben alle hervormingen binnen de Kerk plaats gevonden. Daar kwam een eind aan, wanneer in het begin van de zestiende eeuw de Reformatie van Luther als een reactie volgde op de corruptie en de wereldse rijkdom van de Kerk. Deze Reformatie was de splijtzwam, die de westerse Kerk verscheurde en tot op heden verdeeld houdt. Zij gaf tevens het startsein tot een bloedige reeks godsdienstoorlogen, die resulteerden in het ontstaan van meerdere christelijke religies en gelijktijdige verzwakking van de macht van de Kerk.

We moeten hierbij opmerken, dat de Inquisitie belangrijk heeft bijgedragen aan het religieus fanatisme van de Kerk, dat vooral tot uiting kwam tijdens de ‘heilige’ oorlogen in de zestiende eeuw.

In Duitsland werd na twintig jaar oorlog omwille van het geloof de godsdienstvrede van Augsburg getekend (1555), waarbij de Duitse vorsten het recht kregen om zelf te bepalen, welk geloof hun onderdanen zouden belijden. (*Cujus regio, illius est religio* – wie het land regeert, diens godsdienst geldt.) In Engeland erkende Hendrik VIII na een geschil met de paus over zijn echtscheidingsaffaire het oppergezag van de paus niet meer en stichtte hij de Anglicaanse staatskerk. Later onder Cromwell werden alle kloosters opgeheven en hun goederen verbeurd verklaard. In de Scandinavische landen gebeurde hetzelfde met de kloosters. In Frankrijk kreeg de koning de macht om bisschoppen en priesters te benoemen. Pas in 1904, bij de wet van scheiding van kerk en staat, kwam er een einde aan vierhonderd jaar staatskerk. Maar ook in dit land heerste er een verwoede strijd tussen de hugenoten (protestanten) en katholieken met als bloedig sluitstuk de Bartholomeusnacht in

1572, tijdens welke vele hugenoten werden vermoord.

In de Nederlanden brak in 1568 de Tachtigjarige Oorlog uit, oorspronkelijk een godsdienstoorlog tussen het katholieke Spaanse bewind en de Nederlandse calvinisten, later een vrijheidsoorlog tegen de Spaanse overheersing.

De starre bureaucratie en het autoritaire karakter van de Kerk vlak voor de Reformatie staan in schril contrast met de inspanningen, die in de twaalfde eeuw werden gedaan om niet-christelijke stromingen te leren kennen en begrijpen. De abdij van Cluny vertaalde de Talmoed en de Koran. Alle kruistochtpredikers waren verplicht de Koran te lezen. In de vijfde en zesde eeuw waren onze geloofsverkondigers erin geslaagd tot de ‘barbaren’ door te dringen dankzij hun grondige kennis van goden en rituelen.

De instructieve taak, die gepaard ging met een sterk inlevingsvermogen in de gedachtewereld van de ‘barbaren’ werd bij het bekeren van Midden- en Zuid-Amerika volledig veronachtzaamd. Overal, waar men tijdens de klassieke periode het evangelie verkondigt, geschiedt dit vanuit een typisch westers wereldbeeld: autoritair, onder dwang van de wereldlijke macht.

Wij beschouwen het tijdperk van de Inquisitie als een barbarisme. Maar als we het misdrijf van de vrije meningsuiting naar de politiek verplaatsen, verschilt onze tijd in dit opzicht niet zoveel van de Middeleeuwen, evenwel met dit voorbehoud, dat West-Europa nu democratische regeringen heeft, die godsdienstvrijheid waarborgen. Maar het is nog geen zestig jaar geleden, dat Nazi-Duitsland uit rassenhaat zes miljoen Joden in concentratiekampen heeft omgebracht.

Er zijn nog communistische staten, die dissidenten gevangen zetten, en islamitische regeringen, waar vrouwen onderdrukt worden en andersdenkenden door fundamentalisten vervolgd worden. En hoeveel dissidenten zijn er tijdens het Sovjetregime niet gedeporteerd of gewoon ‘krankzinnig’ verklaard!

De inquisitie – de onderdrukking van de ene mens door de ander –

bestaat ook nog in de twintigste eeuw. Maar het verwijt blijft natuurlijk, dat juist de Kerk, die een voorbeeldfunctie heeft, zich eraan heeft schuldig gemaakt. Er zijn wel verzachtende omstandigheden. Kerk en staat waren in die tijd met elkaar vermengd en hun belangen waren verstrengeld.

Ik vind het een bijzonder toeval, dat juist tijdens het schrijven van dit verhaal de paus erkent, dat de Kerk tijdens de kruistochten en de inquisitie misdaden heeft begaan. Tijdens een plechtige ceremonie in de Sint Pieter te Rome heeft paus Johannes Paulus op zondag 12 maart 2000 vergiffenis gevraagd voor de zonden, die de dienaren van de Kerk uit naam van God hebben gepleegd in een ver verleden: intolerantie en geweld tegen dissidenten, godsdienstoorlogen; onder meer de kruistochten en de inquisitie. Ook de zonden tegen de eenheid van de Kerk worden beleden, zoals de breuk met de orthodoxen en de protestanten. Verder de zonden tegen de mensenrechten ten tijde van de evangelisatie. Met dit laatste doelt de paus ongetwijfeld op de autoritaire wijze, waarop Zuid-Amerika is bekeerd.

In een radioprogramma over de Inquisitie kwam de bloedige slachting op de Montsegur tegen de Katharen ter sprake. Er kwam een man aan het woord, die beweerde een gereïncarneerde Kathaar te zijn. Hij was er absoluut van overtuigd, dat hij in die bloedige slag, waarbij honderden Katharen werden vermoord, had meegevochten. En als bewijs daarvan zong hij als een troubadour een zelfgemaakt strijdlid. Men kan zich afvragen, of het zin heeft, dat de Kerk een 'mea culpa' uitsprekt over fouten, die gemaakt zijn in een ver verleden. Maar voor die ene gereïncarneerde Kathaar heeft de paus zijn excuses niet voor niets gemaakt.

De positie van de vrouw

Het is opmerkelijk, dat in het feodale tijdperk ook de koningin werd gekroond, net als de koning. Men hechtte dus evenveel waarde aan de

kroning van de koningin als aan die van de koning. De koningin treedt op als plaatsvervangster van de koning bij diens afwezigheid of tijdens zijn ziekte. Zij heeft haar eigen kanselarij en haar eigen activiteiten. De positie van de koninginnen geeft heel goed aan, hoe de positie van alle vrouwen zich heeft ontwikkeld. Haar plaats in de maatschappij en haar invloed lopen parallel. (voor deze doortrekking van de koningin naar de gewone vrouw heeft de schrijfster nauwelijks argumenten aangevoerd).

Deze gelijkwaardige positie van de vrouw is waarschijnlijk terug te voeren tot de Keltische traditie, waarbij er volkomen gelijkheid tussen man en vrouw bestond.

Het gewoonterecht in het feodale tijdperk was niet ongunstig voor de vrouw. In de meeste gevallen waren meisjes op 12-jarige en jongens op 14-jarige leeftijd volwassen. Dat betekende, dat het volwassen meisje en de volwassen jongen zelfstandig konden handelen. Door samen te eten, te drinken en te slapen werd het huwelijk voltrokken. Pas na het Concilie van Trente, tweede helft zestiende eeuw, was de toestemming van de ouders nodig voor het huwelijk van hun kinderen en moest het huwelijk kerkelijk worden ingezegend. En pas in de zeventiende eeuw werd de vrouw verplicht de naam van haar man te dragen.

In de feodale tijd werden veel huwelijken door families geregeld. Dat is een argument om aan te voeren, dat de vrouw in die tijd niet vrij was. Maar zowel jongens als meisjes werden, wat dit betreft, volkomen gelijk behandeld. Vooral bij de hoge adel speelde de uithuwelijking een grote rol voor wat betreft het veilig stellen van erfenis en troonopvolging.

De Kerk was de enige hoge instantie, die tegen gedwongen huwelijken heeft gestreden. Ze toonde zich tamelijk soepel in de toestemming tot echtscheiding in geval van een gedwongen huwelijk. Hoe meer macht de Kerk in de loop der tijd kreeg, des te groter werd de keuzevrijheid van huwelijkspartners, dit in tegenstelling met de situatie in islamitische landen.

Wanneer later na de Reformatie nieuwe religieuze stromingen ontstaan – Lutheranen – Hervormden – Gereformeerden – Baptisten